

ОҚСОҚОТА ДАРЁСИНИНГ СУВНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ ЗОНАСИ ВА СОҲИЛБЎЙИ МИНТАҚАСИ МОНИТОРИНГИГА ОИД ДАСТЛАБКИ НАТИЖАЛАР

Парпиев Ғофиржон Тохирович, б.ф.д., катта илмий ходим,
Менгликулов Эркин Эшдавлатович, 1-босқич, мустақил изланувчи,
“Ўздаверлойиҳа” давлат илмий-лойиҳалаш институти.

Аннотация. Ушбу мақолада Тошкент вилоятидаги Оқсоқота дарёсининг сувни муҳофаза қилиш зонаси ва, шу жумладан, соҳилбўйи минтақасида ўтказилган Мониторинг тадқиқотлари ҳамда уларнинг натижаларига доир маълумотлар ёритилган. Тадқиқот натижалари таҳлил қилинган, хулосалар, таклифлар ва тавсиялар берилган.

Калим сўзлар: Ўзбекистон Республикаси, Тошкент вилояти, Бўстонлиқ тумани, Паркент тумани, Оқсоқота дарёси, сувни муҳофаза қилиш зонаси, соҳилбўйи минтақаси, 1:10000 масштабдаги электрон харита, сув сатҳи чизиги, дарё ўзани, ер майдони, ердан фойдаланувчи (лар), экин ерлари, томорқа ерлари, контур, ер тузилиш лойиҳаси.

Аннотация. В данной статье освещены сведения о мониторинговых исследованиях и их результатах, проведенных в водоохранной зоне реки Аксокота Ташкентской области, включая прибрежный регион. Проанализированы результаты исследования, даны выводы, предложения и рекомендации.

Ключевые слова: Республика Узбекистан, Ташкентская область, Бостонликий район, Паркентский район, река Аксокота, водоохранная зона, прибрежный район, электронная карта масштаба 1:10000, линия уровня воды, русло реки, земельный участок, землепользователь (и), пашня, приусадебная земля, контур, проект земельного строительства.

Annotation. This article describes the monitoring studies conducted in the water protection zone of the Aksokota river in the Tashkent region, including the coastal region, as well as information on their results. The results of the research are analyzed, conclusions, suggestions and recommendations are given.

Key words: Republic of Uzbekistan, Tashkent region, Bostonliq district, Parkent district, Aksokota river, water protection zone, coastal region, electronic map on a scale of 1:10000, water level line, river bed, land area, land user(s), arable land, homestead land, outline, land construction project.

Кириш. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 68-моддасида “Ер, ерости бойликлари, сув, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси ҳамда бошқа табиий ресурслар умуммиллий бойликдир, улардан оқилона фойдаланиш зарур ва улар давлат муҳофазасидадир” – деб белгилаб қўйилган.

Ўзбекистон Республикасининг “Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида”ги қонунининг 97-моддасида “Ҳамма сувлар (сув объектлари) аҳоли соғлиғига зарар етказиши, шунингдек, балиқ захираларининг камайиши, сув таъминоти шароитининг ёмонлашиши ҳамда сувнинг физикавий, кимёвий ва биологик хоссалари пасайиши, сувнинг табиий тозаланиш хусусияти камайиши, сувнинг гидрологик ва гидрогеологик режими бузилиши натижасида келиб чиқадиган бошқа кўнгилсиз ҳодисаларга олиб келиши ҳолларидан муҳофаза қилиниши керак” ва 100-моддасида “Сув объектларининг тупроқ эрозияси маҳсулотлари билан булғаниши, ифлосланиши, камайиши ва лойқа чўкишининг олдини олиш ҳамда уларни бартараф этиш, шунингдек, қулай сув режимини сақлаш, фойдаланиш ва таъмирлаш-тиклаш ишларини олиб бориш учун нормал шарт-шароит яратиш мақсадида қонунчиликка мувофиқ сув объектларининг сувни муҳофаза қилиш зоналари ва соҳилбўйи минтақалари белгиланади” – деб кўрсатилган.

Ўзбекистон Республикасининг “Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисида”ги қонунининг 2-моддасида “Табиатни муҳофаза қилиш объектлари (ер, ерости бойликлари, сув, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси, атмосфера ҳавоси) ифлосланишдан, бузилишдан, зарарланишдан, ориқлаб кетишдан, вайрон бўлишдан, йўқ бўлиб кетишдан, нооқилона фойдаланишдан

муҳофаза этилиши лозим” – деб ёзиб қўйилган.

Мавзунинг долзарблиги. Ўзбекистон Республикаси Марказий Осиё минтақасидаги аҳолиси энг кўп ва сув ресурслари эса энг кам давлат ҳисобланади. Республикада сувга бўлган эҳтиёжнинг 18 фоизи юртимиз ҳудудидаги манбаларда шаклланади. Қолган 82 фоизи кўшни давлатлар ҳудудларида шаклланиб, асосан Амударё ва Сирдарё орқали мамлакатимизга кириб келади [17].

Глобал иқлим ўзгаришлари, мамлакат аҳолиси сонининг ўсиши, миллий иқтисодиёт турли тармоқларининг жадал ривожланиши ҳамда улардаги сувга бўлган талабларнинг ўсиши сабабли республикада сув ресурслари тақчиллиги йилдан-йилга ортиб бормоқда [17].

Сув истеъмолининг кўпайиши ва манбаларнинг ифлосланиши чуқур сув захираларининг камайишига ҳамда сув танқислиги ва қурғоқчилик хавфининг сезиларли даражада ошишига олиб келади.

Бу ҳолат мамлакатимизда атроф-муҳит муҳофазаси ва сувдан самарали фойдаланиш йўналишларида тезкор чоралар қабул қилиниши тақозо этмоқда.

Айнан шу сабабли сўнгги йилларда мамлакатимизда иқлим ўзгариши оқибатларини юмшатиш ва сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш чораларини акс эттирувчи қатор муҳим ҳужжатлар қабул қилинди.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзбекистон Республикаси ҳудудидаги сув объектларининг сувни муҳофаза қилиш ва санитария-муҳофаза зоналарини белгилаш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги

2019 йил 11 декабрда қабул қилган 981-сонли қарори шу ҳужжатлар жумласига киради.

Қарорнинг мақсади Республикамиз ҳудудидаги мавжуд дарёлар, сойлар, сув омборлари ва бошқа сув ҳавзалари, сув ҳўжалиги объектлари ҳамда бошқа барча сув манбаларини саноат, қурилиш, транспорт, қишлоқ ҳўжалиги ва бошқа объектларнинг зарарли таъсиридан ҳимоя қилишни кучайтиришга қаратилган.

Қарор билан “Ўзбекистон Республикаси ҳудудидаги сув объектларининг сувни муҳофаза қилиш ва санитария-муҳофаза зоналарини белгилаш тартиби тўғрисида”ги Низом тасдиқланган. Мазкур Низом Ўзбекистон Республикаси ҳудудидаги сув объектларининг сувни муҳофаза қилиш ва санитария-муҳофаза зоналарини белгилаш тартибини, шунингдек, сув ресурсларининг ифлосланиши, буғланиши ва танқислигининг олдини олиш, сув объектларидан самарали фойдаланиш ва сув ресурсларини оқилона бошқариш учун ушбу зоналарда ҳўжалик фаолиятини юритиш режимини белгилайди.

Шунингдек, қарор билан “Ўзбекистон Республикаси ҳудудидаги сув объектларининг сувни муҳофаза қилиш ва санитария-муҳофаза зоналарини белгилаш ишларини амалга ошириш бўйича қўшимча Чора-тадбирлар” тасдиқланган. Чора-тадбирлар режасида сув объектларининг сувни муҳофаза қилиш ва санитария-муҳофаза зоналарини белгилашга доир ишлар кўлами ҳамда муддатлари белгилаб берилган.

Булардан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 30 декабрдаги “Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ҳамда экологик назорат соҳасидаги давлат органлари фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-76-сон қарори билан тасдиқланган “Экология, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш ва уларни қайта тиклаш соҳасини ҳамда экологик назорат тизимини янада такомиллаштириш бўйича “Йўл харитаси”да ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармони 1-иловасининг “Экология ва атроф муҳитни муҳофаза қилиш, шаҳар ва туманларда экологик аҳволни яхшилаш, “Яшил макон” умуммиллий лойиҳасини амалга оширишга оид” 80-мақсадининг 3-хатбоҳиси ҳамда 2-иловасининг 293-бандида Экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш давлат қўмитасига Республика бўйича 51 та ерусти табиий сув объектлари (дарёлар, кичик дарёлар ва табиий кўллар)нинг санитария-муҳофаза зоналари ва соҳилбўйи минтақаларини белгилаш ишларини босқичма-босқич якунлаш бўйича топшириқлар берилган.

Масалага доир қабул қилинган ҳужжатларнинг ўзи ҳам мавзунинг ўта долзарб эканлигини кўрсатади.

Тадқиқот объекти ва услублари: Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 30 декабрдаги ПҚ-76-сон қарори ва 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон Фармонидаги тегишли топшириқлар ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 11 декабрдаги 981-сонли қарори ижроси юзасидан **Республикамиздаги** ерусти табиий сув объектлари (дарёлар, кичик дарёлар ва табиий кўллар)нинг санитария-муҳофаза зоналари ва соҳил бўйи минтақаларини белгилашга оид амалга оширилаётган ишлар доирасида Тошкент вилоятидаги Оқсоқота дарёси ва унга туташ ҳудудлар тадқиқот объекти сифатида танлаб олинди.

“Ўзбекистон Республикасида ерларни инвентаризация (йўқлама) қилиш бўйича кўрсатмалар” ВНА-32-003-09

(Тошкент, 2009 й), Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 23 апрелдаги 299-сонли қарори билан тасдиқланган “Ер ресурсларини хатловдан ўтказиш тартиби тўғрисидаги Низом”, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 11 декабрдаги 981-сонли қарори билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси ҳудудидаги сув объектларининг сувни муҳофаза қилиш ва санитария-муҳофаза зоналарини белгилаш тартиби тўғрисидаги Низом” ҳамда мазкур ишларни бажариш юзасидан Ўзбекистон Республикаси Экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси томонидан берилган техник топшириқ ва ишлар дастури тадқиқот услублари асосини ташкил этди.

2022-2023 йилларда Оқсоқота дарёсининг сувни муҳофаза қилиш зонаси, шу жумладан, соҳилбўйи минтақасини белгилаш бўйича ер тузиш лойиҳаларини ишлаб чиқиш ҳамда муҳофаза зонаси белгиланган ҳудудлар мониторингига оид тадқиқотлар қуйидаги: тайёргарлик, дала кузатув ва камерал ишлар, лойиҳани келишиш, тасдиқлаш ҳамда тақдим этиш босқичларида амалга оширилди.

Тайёргарлик ишлари. Бу жараёнда Оқсоқота дарёсининг таъсир зонасида жойлашган табиат ёдгорликлари ва қўриқхоналар тўғрисидаги дастлабки маълумотлар;

дарёнинг сув ўтказиш қобилияти тўғрисидаги дастлабки маълумотлар;

мазкур сув объекти жойлашган ҳудудларга доир мавжуд электрон рақамли қишлоқ ҳўжалиги хариталари, топографик хариталар ҳамда ер майдонларни контурлар бўйича ҳисоблаш қайдномалари;

сув объекти атрофида жойлашган юридик ва жисмоний шахсларга тегишли бўлган ер участкалари, бино-иншоотлар тўғрисидаги дастлабки маълумотлар ҳамда мавжуд ҳужжатлар;

қайд этилган сув объектига оид ортофотопланлар, аэро ва космик суръатлар;

сув объекти жойлашган ҳудудларга оид санитария-эпидемиологик вазият, шунингдек, флора ва фаунанинг алоҳида муҳофаза этиладиган турлари тўғрисидаги дастлабки маълумотлар тўпланиб, ўрганилди.

Йиғилган ҳужжатлар, қайдномалар, ортофотопланлар, хариталар ва бошқа маълумотлар асосида тадқиқот объектининг сувни муҳофаза қилиш зонаси ва соҳилбўйи минтақасини белгилаш йўналишлари аниқланиб, жойнинг ўзига чиққан ҳолда дала кузатув ишлари бажарилди.

Дала кузатув ишлари. Бу жараёнда дарёнинг сув сатҳи чизигидан 500 метргача бўлган масофадаги ер майдонлари хариталарга туширилиб, 300 метргача бўлган масофадаги ер майдонлари хатловдан ўтказилди.

Хатловда: дарёнинг сувни муҳофаза қилиш зоналари ичига тушаётган ердан фойдаланувчилар, ижарачиларнинг ер участкалари чегаралари, сув объектини ифлослантириши мумкин бўлган экологик потенциал хавфли объектлар жойлашган ерлар 1:10000 масштабдаги (зарур ҳолларда эса 1:2000 масштабдаги) қишлоқ ҳўжалиги хариталарига (ишчи хариталарга) туширилди;

жойлардаги ҳолатлар картографик материалларга мос келмаган тақдирда, хариталарга белгиланган тартибда тегишли ўзгартиришлар киритилди;

сувни муҳофаза қилиш зонаси ичига тушаётган ердан фойдаланувчилар, ижарачиларнинг амалдаги ер участкалари ҳуқуқ берувчи ҳужжатларига мувофиқлиги ўрганилди;

ерусти табиий сув объектига туташ ҳудудлар (соҳилбўйи минтақаси ва муҳофаза зонаси)ни хатловдан ўтказишда,

“Муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 41-моддаси талабларига мувофиқ ушбу сув объектини ифлослантириши мумкин бўлган экологик потенциал хавфли объектлар жойлашган ерлар ишчи хариталарга туширилди.

Камерал ишлар. Бу жараёнда электрон рақамли харитаси мавжуд бўлмаган ҳудудларда дарёнинг сувни муҳофаза қилиш зоналари ичига тушаётган ер участкаларида ўтказилган хатлов натижалари тегишли масштабдаги ортофотопланлардан фойдаланилган ҳолда камерал усулда дешифровка ишлари амалга оширилди, ўзгаришлар жойнинг ҳолатига солиштирилиб таҳлил қилинди ҳамда лойиҳа объектнинг 1:10000 масштабдаги электрон рақамли қишлоқ хўжалиги хариталари яратилиб, ер майдонларини контурлар бўйича ҳисоблаш қайдномалари ишлаб чиқилди.

Янгидан яратилган 1:10000 масштабдаги электрон хариталарга сувни муҳофаза қилиш зоналари ичига тушаётган ердан фойдаланувчилар ва ижарачиларнинг амалдаги ер участкалари, шунингдек, захирадаги ерларнинг чегаралари ер турлари бўйича туширилди.

Дарёнинг сув ўтказиш қобилиятини ҳамда жойлардаги ҳақиқий ҳолатини тўлиқ ўрганиб, сувни муҳофаза қилиш зонасининг кенглиги, шунингдек, сув объектнинг умумий чуқурлигини инобатга олган ҳолда соҳилбўйи минтақасининг кенглиги аниқланди ва уларнинг чегаралари 1:10000 масштабдаги электрон рақамли хариталарга туширилди;

Электрон рақамли хариталарда сувни муҳофаза қилиш зонаси ва унга туташиб кетган ҳудудларда олдин турли эҳтиёжлар учун ажратилган барча участкаларнинг чегараси кўрсатилди;

Электрон рақамли хариталарда дастлаб сув объектнинг нормал сув сатҳи чизиги (кўк рангда), сўнг соҳилбўйи минтақаси кенглигининг сиртқи чегараси чизиги (қизил рангда), ундан сўнг сувни муҳофаза қилиш зонаси кенглигининг сиртқи чегараси чизиги (яшил рангда) белгиланди;

Дарёнинг ўзани, сувни муҳофаза қилиш зонаси, шунингдек, соҳилбўйи минтақаси эгаллаган ер майдонлари ер турлари бўйича контурлар кесимида аниқланди ва жадвал кўринишида тўлдирилди;

Сувни муҳофаза қилиш зонасининг ўлчамларини асословчи, сув объектнинг атроф-муҳитига таъсири даражаси тўғрисидаги маълумотлар ва бошқа техник-иқтисодий кўрсаткичлар тайёрланди;

Соҳилбўйи минтақасида қурилган ноқонуний иншоотлар, ер участкаларини ўзбошимчилик билан эгаллаб олиш ҳолатлари бўйича маълумотлар ҳамда тадқиқот объектнинг сувни муҳофаза қилиш зонаси, шу жумладан, соҳилбўйи минтақасида жойлашган экологик потенциал хавфли объектлар рўйхати тайёрланди.

Лойиҳани келишиш. Лойиҳани келишишда қуйидагилар бажарилди:

Дарёнинг сувни муҳофаза қилиш зонасини белгилаш бўйича ишлаб чиқилган лойиҳа таклифлари асосида маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг тегишли қарори лойиҳаси тайёрланди ҳамда белгиланган тартибда экология, фавқулодда вазиятлар, давлат санитария нazorати, сув хўжалиги, қишлоқ хўжалиги, қурилиш ва ер тузиш органлари ҳамда сув хўжалиги объектларидан фойдаланувчи ташкилотлар билан келишувдан ўтказилди;

Келишувдан сўнг сувни муҳофаза қилиш зоналарини ва соҳилбўйи минтақасини белгилаш бўйича таклифлар ҳамда қарор лойиҳаси тасдиқлаш учун ўрнатилган тартибда тегишли

маҳаллий давлат ҳокимияти органларига тақдим қилинди.

Лойиҳани кўриб чиқиш, паспорт расмийлаштириш ва тасдиқлаш. Лойиҳани кўриб чиқиш, паспорт расмийлаштириш ва тасдиқлашда қуйидагилар амалга оширилди:

Тақдим этилган лойиҳа ҳужжатлари маҳаллий давлат ҳокимияти органлари ҳузуридаги ер участкаларини бериш (реализация қилиш) масалаларини кўриб чиқувчи комиссиялари томонидан белгиланган тартибда кўриб чиқилиб, хулоса бериш тегишли давлат ташкилотларига юборилди. Улар ҳужжатларни кўриб чиқиб, ўзларининг хулосаларини беришди;

Ҳужжатларнинг комиссия томонидан кўриб чиқилиши далолатнома билан расмийлаштирилди ва маъқулланган ҳужжатлар ҳамда сувни муҳофаза қилиш зонасининг чегаралари тегишли органлар билан келишилди.

Дарёнинг сувни муҳофаза қилиш зонаси учун намунавий шаклдаги паспорт тайёрланди.

Паспортда сув объектнинг номи, белгиланган зоналар (минтақалар) ва бу зоналардаги ердан фойдаланиш тартиби кўрсатилди.

Паспортга белгиланган зоналар (минтақалар) чегараси (ҳудуди) акс эттирилган картографик материаллар илова қилинди.

Тадқиқот натижалари ва уларнинг муҳокамаси. Оқсоқота дарёсининг муҳофаза зонаси ва соҳилбўйи минтақаси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 11.12.2019 йилдаги 981-сонли қарори билан тасдиқланган **“Ўзбекистон Республикаси ҳудудидаги сув объектларининг сувни муҳофаза қилиш ва санитария-муҳофаза зоналарини белгилаш тартиби тўғрисида”**ги Низомнинг 29 ва 30-бандлари талабларига мувофиқ белгиланди ва контурлар кесимида, ер турлари бўйича йўқламадан ўтказилди.

Дарёнинг сувни муҳофаза қилиш зонаси ва соҳилбўйи минтақасининг чегараларини белгилашда Ўзбекистон Республикаси Гидрометеорология хизмати маълумотлари, шунингдек, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари ҳузуридаги ер участкаларини бериш (реализация қилиш) масалаларини кўриб чиқувчи комиссияларнинг сувни муҳофаза қилиш зонасини, шу жумладан, соҳилбўйи минтақасини белгилаш бўйича далолатномалари ҳамда келишув хулосалари асос қилиб олинди.

Дарёнинг сувни муҳофаза қилиш зонасини белгилаш ҳамда муҳофаза зонаси белгиланган ҳудудларнинг мониторинги бўйича олиб борилган тадқиқотлар асосида олинган натижалар ҳамда маълумотлар қуйидагилардан иборат.

Оқсоқота – Тошкент вилоятидаги сойлардан бири. Чирчиқ дарёсининг йирик чап irmoғи. Чотқол тоғ тизмасининг жануби-ғарбидан (2200 м) бошланади ва Барраж яқинида Чирчиқ дарёсига қуйилади. Узунлиги 55,1 км, ҳавзасининг майдони 453 км². Сув йиғилиш майдонининг ўртача баландлиги 1840 м. Юқори қисмида тор ва чуқур водийдан оқади. Чирчиқ водийси текислигига чиқиладиган қуйи қисмида эса дарё водийси кенгаяди. Энг йирик irmoқлари: Белдерсой ва Нуракотасой. Қор-ёмғир сувларидан тўйинади. Тўлин сув даври апрель-июнда, энг катта сув сарфи эса май ойида кузатилади. Июль-октябрь ойларида суви камаяди. Ўртача оқим модули 14 л/сек. км². Энг кўп сув сарфи 72,1 м³/секунд (май ойида), энг кам сув сарфи 1,1 м³/секунд (июль-октябрь ойларида) [10; 14; 15].

Оқсоқота дарёсининг ўртача кўп йиллик сув сарфи 0,51 м³/секунд бўлиб, максимал сув сарфининг 0,1% таъминланганлик даражаси 0,22 м³/секундни ташкил этади [11].

Ўсимликлари. Оқсоқота дарёси ҳавзасида ўтлоқлар, дашт ўтлари, сийрак дарахтли арча ўрмонлари, баъзи жойларда тоғ пистаси, наъматак, олча, терак, тол, камхастак, жингил, олма, зирк, дўлана каби ўсимликлар ўсади. Баҳор ойларида турли ўт-ўланлар, лола, чучмома, бойчечак атрофни гиламдек қоплаб ажиб бир манзара ҳосил қилади [10; 16].

Ҳайвонот дунёси. Қобон, айиқ, бўри, тулки, бўрсиқ, сувсар, оқсичқон, латча, буғу, жайра, суғур, юмронқозиқ, ўрмон олмахони, қуён каби ҳайвонлар; қораялоқ, зағизғон, каклик, ўрдак, қузғун, пакана бургут, қора калхат каби қушлар яшайди. Дарё оқимининг юқори қисмларида маринка, хонбалиқ (форел), қуйи қисмларида илонбалиқ, лақабалиқ, сазанбалиқ, оқ амур, сазан ва бошқа балиқлар учрайди [10; 16].

Оқсоқота дарёсининг муҳофаза зонасига туташ бўлган ҳудудда "Белдерсой" овчилик уюшмаси ташкил этилган.

Оқсоқота дарёси ҳавзасида флоранинг алоҳида муҳофаза этиладиган турларидан қуйидагилар учрайди:

Acanthophyllum gypsophiloides Regel (Allochrysa gypsophiloides (Regel) Schischk.) – alloxruza kachimovidnaya – yetmak, bex. Qizil kitobga kiritilgan (2019), kamyoblik darajasi 3.
Eremurus lactiflorus O. Fedtsch. – Oqqulli shirach. Qizil kitobga kiritilgan (2019), kamyoblik darajasi 2.

Iris orchioides Carriere – Orxideyanamo gulsafsar. Qizil kitobga kiritilgan (2019), kamyoblik darajasi 3.

Parrya tschimganica (Popov ex Botsch. & Vved.) D.A. German & Al-Shehbaz (Pseudoclausia tschimganica (Popov ex Botsch. Et Vved) A.V. Vassil.) – Chimyon parriyasi (Chimyon soxta klausiyasi). Qizil kitobga kiritilgan (2019), kamyoblik darajasi 1.

Salvia korolkovii Regel & Schmalh. – Shalfey Korolkova – Korolkov marmaragi. Kamyoblik darajasi 3.

Tulipa greige Regel – Qizil lola (greyg lolasi). Qizil kitobga kiritilgan (2019), kamyoblik darajasi 3.

Tulipa kaufmanniana Regel – Kaufman lolasi, targ'il lola. Qizil kitobga kiritilgan (2019), kamyoblik darajasi 3.

Тупроқлари. Оқсоқота дарёси ҳавзасида асосан жигарранг, тўқ тусли бўз, типик бўз тупроқлар, вертикал зоналик бўйича типик ва оч тусли бўз тупроқлар минтақасида ўтлоқи-бўз, бўз-ўтлоқи, ўтлоқи ва ботқоқ-ўтлоқи тупроқлар кенг тарқалган бўлиб, лалмикор деҳқончиликда асосан лалми жигарранг, лалми тўқ тусли бўз, лалми типик бўз тупроқлардан фойдаланилади. Мазкур тупроқлар ўзларининг хосса-хусусиятлари, шўрланиш ва эрозия жараёнларига мойиллиги, экологик-мелиоратив ҳолати билан бир-биридан фарқланади [10].

Гидрогеологик хусусиятлари. Геологик нуқтаи назардан, тадқиқот майдони асосан чўкинди жинсларни ўз ичига олади: палеозой (Pz) гуруҳи, бу ҳудуднинг шимоли ва жанубида кенг тарқалган. Карбон (Тошқўмир) тизими (C) пастки, ўрта ва юқори қисмлар билан ифодаланади. Карбон (Тошқўмир) гуруҳининг жинслари: асосан, қулранг оҳақтошлар, ранг-баранг қумтошлар ва конгломератлар, шағалтошлар, шунингдек, интрузив ва эффузив келиб чиқиши – андезит, дасит-андезитик ва дасит порфирлари, лава брекциялари, туфконгломератлар ва бошқалар мавжуд [13].

Оқсоқота дарёси муҳофаза зонаси ва унга туташ бўлган ҳудудларнинг текисликларида ерости сувлари сатҳининг чуқурлиги 3 метрдан 5 метргача ўзгариб туради. Сув сифатининг кимёвий таркиби 1,0 г/л гача минераллашган бўлиб, қаттиқлиги 10 мг-экв. гача етади. Ерости сувлари учун асосий озиқ манбалари палеозой жинсларининг ёрилган зоналаридан ўтадиган ёгингарчилик сувлари ва ерости оқими ҳисобланади [13].

Тадқиқот жараёнида дарё ўзанининг ўрни, узунлиги ва жойлашган контурлари аниқланди. Унга кўра, Оқсоқота дарёси оқими бошланишидан Чирчиқ дарёсига қўшилгунга қадар дарё ўзанининг умумий узунлиги 55,1 км бўлиб, 34,3 км қисми Паркент ва 20,8 км қисми Бўстонлиқ туманлари ҳудудига тўғри келади. Дарё ўзани жойлашган контурлар сони 41 тани, умумий майдони 421,93 гектарни ташкил этади.

Оқсоқота дарёсининг хусусиятларидан келиб чиқиб, сувни муҳофаза қилиш зонаси сув сатҳи чизигидан 300 метр ва соҳилбўйи минтақаси 45 масофада белгиланди.

Оқсоқота дарёсининг сувни муҳофаза қилиш зонаси 491 та контурда жойлашган. Умумий майдони 3293,07 гектарни, шу жумладан: экин ерлари – 50,47 гектарни; боғлар – 73,63 гектарни; тутзорлар – 1,88 гектарни; бўз ерлар – 0,53 гектарни; яйловлар – 2154,83 гектарни; томорқа ерлари – 187,74 гектарни; боғдорчилик узумчилик ширкатларининг ерлари – 16,65 гектарни; ўрмонзорлар – 511,39 гектарни; сув ости ерлари – 57,53 гектарни; йўллар ва мол ҳайдаб ўтиш жойлари – 56,86 гектарни; кўчалар, қурилишлар, саройлар ва майдонлар – 77,53 гектарни ва қишлоқ хўжалигида фойдаланилмайдиган бошқа ерлар – 104,03 гектарни ташкил этади.

Соҳилбўйи минтақаси 193 та контурда жойлашган. Умумий майдони 506,78 гектарни, шу жумладан: экин ерлари – 4,28 гектарни; боғлар – 3,38 гектарни; бўз ерлар – 0,14 гектарни; яйловлар – 361,37 гектарни; томорқа ерлари – 7,48 гектарни; боғдорчилик узумчилик ширкатларининг ерлари – 0,99 гектарни; ўрмонзорлар – 71,08 гектарни; сув ости ерлари – 6,60 гектарни; йўллар ва мол ҳайдаб ўтиш жойлари – 9,23 гектарни; кўчалар, қурилишлар, саройлар ва майдонлар – 4,14 гектарни ва қишлоқ хўжалигида фойдаланилмайдиган бошқа ерлар – 38,78 гектарни ташкил этади.

Муҳофаза зонаси ҳудудида Марказий, Дахана, Думалоқ, Қорамозор ва Барраж МФЙлари ҳамда 118 та бошқа ердан фойдаланувчи субъектлар фаолият юритади.

Оқсоқота дарёсининг сувни муҳофаза қилиш зонасига тушган МФЙлардаги жами 18 та: турар жой, томорқа ва нотурар жой объектлари ҳамда уларнинг фойдаланишида бўлган 47,95 гектар ер майдони дарёнинг соҳилбўйи минтақаси ҳудудида жойлашган.

Дарёнинг сувни муҳофаза қилиш зонасида, шу жумладан, соҳилбўйи минтақасида табиат ёдгорликлари ва қўриқоналар жойлашмаган.

Оқсоқота дарёсининг сувни муҳофаза зонасига тушган майдонларнинг 46,87 гектари Бўстонлиқ ўрмон хўжалиги, 728,65 гектари Паркент ўрмон хўжалиги ҳудудларига тўғри келади.

Олинган натижалар Оқсоқота дарёсининг сувни муҳофаза қилиш зонаси ва соҳилбўйи минтақаси табиий экологик барқарорлигини таъминлаш ва ҳавза ҳудуди атрофида белгиланган тартибда ердан фойдаланишни ташкил этишга хизмат қилади ҳамда сувни муҳофаза қилиш зонаси ва соҳилбўйи минтақаси белгиланган ҳудудлар ер майдонларининг доимий мониторингини ташкил қилиб, бўладиган ўзгаришларни кузатиб бориш ҳамда юзага келиш эҳтимоли бўлган салбий жараёнларнинг олдини олишга хизмат қилади.

Хулосалар, таклифлар ва тавсиялар.

1. Оқсоқота дарёси ўзанининг умумий узунлиги 55,1 км бўлиб, шундан: 34,3 км қисми Паркент ва 20,8 км қисми Бўстонлиқ тумани ҳудудига тўғри келиши, 41 та контурларда жойлашганлиги ва умумий ер майдони 421,93 гектар эканлиги аниқланди.

2. Дарёнинг умумий хусусиятларидан келиб чиқиб, сувни муҳофаза қилиш зонаси кенглиги 300 метр ва соҳилбўйи минтақаси кенглиги 45 метр этиб белгиланди. Сувни муҳофаза қилиш зонаси 491 та контурда жойлашган бўлиб, умумий майдони 3293,07 гектар, соҳилбўйи минтақаси эса 193 та контурда жойлашган бўлиб, умумий ер майдони 506,78 гектар эканлиги аниқланди.

3. Оқсоқота дарёсининг муҳофаза зонаси ҳудудиди Марказий, Дахана, Думалоқ, Қорамозор ва Барраж МФЙлари ҳамда 118 та бошқа ердан фойдаланувчи субъектлар фаолият юритади. **Дарёнинг муҳофаза зонаси ҳудудиди қуйидагилар:**

► ўсимликлар зараркунандалари ва касалликларига, бегона ўтларга қарши ишлатиладиган заҳарли кимёвий воситаларнинг ҳар қандай турини қўллаш ва қўмиш;

► заҳарли кимёвий воситалар, пестицидлар, гербицидлар ва минерал ўғитлар сақланадиган омборлар, заҳарли кимёвий воситалар аппаратларини тўлдирадиган майдончалар, авиация-кимё ишларини олиб бориш учун учиш-қўниш йўллари қуриш;

► марказлашган канализация тармоқлари бўлмаган янги уй жойлар ва туристик комплексларни қуриш;

► канализация-тозалаш иншоотларини ва оқова сувларнинг турли хил сиғимларини (тўплагичларини) қуриш;

► чорвачилик ва паррандачилик фермалари, нобуд бўлган ҳайвонлар, чорва моллари, паррандалар ва балиқларни қўмиш жойларини қуриш;

► чиқинди, шу жумладан, кимёвий ва радиоактив моддаларни ишлаб чиқариш чиқиндиларини жойлаштириш, шунингдек, шарбат усулида суғоришда фойдаланиш;

► транспорт воситалари ва бошқа техникалар учун тўхташ жойлари, ёнилғи-мойлаш материалларини қуйиш шохобчалари, тузатиладиган, ювиладиган ва техник қаровдан ўтказиладиган жойлар қуриш;

► таркибиди маҳаллий ўғит бўлган оқова сувларни зарарсизлантирмасдан ўғит сифатида фойдаланиш, шунингдек, тозаланмаган саноат ва ҳўжалик маиший оқова сувларни ташлаш;

► чорва молларини тартибсиз ўтлатиш, айниқса, жарлик-ботқоқ жойларда, яйловларни пайҳон қилиш **тақиқланади** (дарахт ва буталарни кесиш, ўрмонни парваришлаш учун кесиш ва санитария кесиш бундан мустасно).

4. Оқсоқота дарёсининг сувни муҳофаза қилиш зонасига

тушган МФЙлардаги жами 18 та: турар жой, томорқа ва нотурар жой объектлар ҳамда уларнинг фойдаланишида бўлган 47,95 гектар ер майдони дарёнинг соҳилбўйи минтақасида жойлашган. Соҳилбўйи минтақасида юқоридагиларга қўшимча тарзда қуйидагилар:

◀ экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ҳамда сув ҳўжалиги органлари, шунингдек, сув ҳўжалиги объектларидан фойдаланувчи ташкилотлар розилигисиз ҳамда маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари рухсатисиз қишлоқ ҳўжалиги экинлари етиштириш (*ёш дарахт қаторлари орасига экилган вақтинчалик экинлар бундан мустасно*);

◀ органик ва минерал ўғитларни сақлаш ва қўллаш;

◀ чорва молларини боқиш ва уларни сақлаш жойларини ташкил этиш;

◀ ҳар қандай турдаги доимий ва вақтинчалик бино ҳамда иншоотлар, шу жумладан, молхона, ўтинхона, ҳожатхона ва бошқалар қуриш (*сув ҳўжалиги иншоотларини қуриш бундан мустасно*);

◀ махсус ажратилган жойлар ташқарисида палаткалар шаҳарчасини қуриш, қайиқлар боғлаб қўйиладиган жойлар қилиш;

◀ минерал ўғитлардан бўшаган идишларни сақлаш ва йўқ қилиш;

◀ минерал ўғитларни транспортда ташиш ва сепишда қўлланилган идишлар, машина ва асбоб-ускуналарни тозалаш ва ювиш;

◀ жун, каноп ва тери ювиш **тақиқланади**.

5. Ўрганилган Оқсоқота дарёсининг сувни муҳофаза қилиш зонаси ва соҳилбўйи минтақасида доимий равишда қуйидаги чора-тадбирларни амалга оширишни тавсия этилади:

• дарёнинг сувни муҳофаза қилиш зонаси доирасида сув объекти бўйлаб ёки унинг атрофида сув ҳўжалиги объектларидан фойдаланиш, уларни реконструкция қилиш, таъмирлаш ва тиклаш ҳамда сув ресурсларини оқилона бошқариш ва ҳисобини юритиш учун ўрнатиладиган қатъий режимга амал қилиш;

• сувни муҳофаза қилиш зонаси – санитария ҳолатини зарур даражада сақлаш, турли зарарли ёки заҳарли маҳсулотлар билан сувнинг ифлосланишини ҳамда тупроқ эрозияси маҳсулотлари билан лойқа босишининг олдини олиш, шунингдек, қулай сув режимини ташкил этиш ва ушлаб туришга доир махсус фойдаланиш режимига амал қилиш.

АДАБИЁТЛАР:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида”ги қонуни.
3. Ўзбекистон Республикасининг “Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисида”ги қонуни.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 30 декабрдаги “Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ҳамда экологик назорат соҳасидаги давлат органлари фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-76-сон қарори.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармони.
6. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 11 декабрдаги “Ўзбекистон Республикаси ҳудудидаги сув объектларининг сувни муҳофаза қилиш ва санитария-муҳофаза зоналарини белгилаш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги 981-сон қарори.
7. Тошкент вилояти ҳокимининг 2022 йил 30 июндаги 236-10-0-F/22-сонли фармойиши.
8. Тошкент вилояти ҳокимининг 2023 йил 23 январдаги “Тошкент вилоятидаги Уғам ва Оқсоқота дарёлари ҳамда Дукуентсой, Қизилсой ва Паркентсой сойларининг сувни муҳофаза қилиш зоналари ҳамда соҳил бўйи минтақаларини белгилаш натижаларини тасдиқлаш тўғрисида”ги 26-10-0-Q/23-сонли қарори.
9. “Ўздаверлойиха” институти томонидан “Сурхондарё вилоятидаги Шеробод дарёси, Андижон вилоятидаги “Андижонсой”, “Шаҳрихонсой”, “Тентаксой” ва Жиззах вилоятидаги “Зоминсой”, “Хўжамушкентсой”, “Нураксой” ҳамда Фарғона вилоятидаги “Исфарасой”, “Бешолишсой” сойлари, шунингдек, Тошкент вилоятидаги Уғам ва Оқсоқота дарёлари ҳамда “Дукентсой”, “Қизилсой” ва “Паркентсой” сойлари (Жами 14та сув объекти) нинг Сувни муҳофаза қилиш зоналарини,

шу жумладан, соҳилбўйи минтақаларини белгилаш лойиҳаларини ишлаб чиқиш бўйича бажарилган ишлар юзасидан” умумлаштирилган ҳисобот ҳужжатлари.

10. Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси “У” ҳарфи. 18-бет.
11. Ўзбекистон Республикаси Гидрометеорология хизмати маълумоти - Тошкент, 2022.
12. Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси маълумоти. Тошкент, 2022.
13. “Ўзбекгидрогеология” ДУК маълумоти. Тошкент, 2022.
14. В.Л.Шульц, Р.Машрапов. “Ўрта Осиё гидрографияси”. “Ўқитувчи” нашриёти. Тошкент – 1969 й. 228-бет.
15. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Oqsoqotasoy>
16. <https://qomus.info/encyclopedia/cat-o/oqsoqotasoy-uz/>
17. <https://uzsuv.uz/ru/posts/865> “Тежалган сув орқали биз ҳаёт кечиришимиз керак”.

ОҚДАРЁ СУВ ОМБОРИ МИКРОФИТЛАРИНИНГ ТАРКИБИ ВА МАВСУМИЙ ЎЗГАРИШИ

Ражабова Мамура Сапаровна,

Самарқанд давлат ветеринария медицинаси, чорвачилик ва биотехнологиялар университети
Биотехнология, экология ва ўрмончилик кафедраси ўқитувчиси,

Азимова Дилбар Ортиқовна,

Ўзбекистон Миллий университети Экологик мониторинг кафедраси доценти.

Annotation. As a result of research conducted in the Akdaryo reservoir based on algological and hydrobiological methods, it was determined that there are 71 types and varieties of microphytes - algae belonging to 4 divisions. Among the sections, the most species-rich section is the Bacillariophyta, which contains 56 species. The number of species in the remaining sections is small (Cyanophyta – 9, Xanthophyta – 4, Chlorophyta – 2)

Keywords. Biological, diversity, Akdaryo reservoir, Bacillariophyta, Xanthophyta, algae, phytoplankton, hydrobiont, meeting level.

Аннотация. В результате исследований, проведенных в Акдарьинском водохранилище на основе альгологических и гидробиологических методов, установлено, что существует 71 вид и разновидность микрофитов – водорослей, относящихся к 4 отделам. Среди секций наиболее видовым является секция Bacillariophyta, насчитывающая 56 видов. Число видов в остальных разделах невелико (Cyanophyta – 9, Xanthophyta – 4, Chlorophyta – 2).

Ключевые слова. Биологические, разнообразие, Акдарьинское водохранилище, Bacillariophyta, Xanthophyta, водоросли, фитопланктон, гидробионт, частота встречаемости.

Аннотация. Оқдарё сув омборида альгологик ва гидробиологик усулларга асосланган ҳолда олиб борилган тадқиқотлар натижасида микрофитлар – сувўтларининг 4 та бўлимига тааллуқли 71 та тур ва тур хиллари мавжудлиги аниқланди. Бўлимлар ичида турга бой бўлим бу Bacillariophyta бўлиб, у 56 турни ўз ичига олади. Қолган бўлимларда турлар сони кам (Cyanophyta – 9, Xanthophyta – 4, Chlorophyta – 2)

Калит сўзлар. Биологик, хилма-хиллик, Оқдарё сув омбори, Bacillariophyta, Xanthophyta, сувўтлари, фитопланктон, гидробионт, учраш даражаси.

Introduction. The Akdarya reservoir receives water from the Akdarya network in the middle reaches of the Zarafshan river. Launched in 1989. The water reservoir is important for irrigating agricultural land and providing water to the population of Ishtikhon district of Samarkand region, as well as for the formation and development of hydrobionts consisting of plankton, benthos, periphytonecogroups in the water. Looking at the reservoir and its biological diversity from a biological point of view, three ecosystem units can be seen in the reservoir, i.e., hydrochemical environment of water, producers, consumers, and reducers. These ecosystem units are connected to each other by a food chain along with the hydrochemical environment of the water. They cannot live in the reservoir without each other.

Producers - Carbon dioxide gas and water produced by consumers are needed for photosynthesis of micro- and macrophytes. In turn, consumers need oxygen produced by producers to breathe. In addition, for the food of herbivorous consumers, producers need organic matter - biomass, formed

in the process of photosynthesis. From this point of view, these two units are closely related to each other.

In the last days of the life of the representatives of these two units, that is, in order to sink the lifeless bodies of the representatives of the two units, consisting of organic substances, to the bottom of the water, so that there are not many heaps formed there, the reductants that break down the organic substances come to work. As a result, the organic matter of dead dead bodies at the bottom of the water is constantly transformed into mineral substances due to reductants and enriches the water again with carbon dioxide gas, nitrogen, phosphorus, potassium and other elements. As a result, permanent and comfortable living conditions in the aquatic environment will be stable for the producers [8-9].

Materials and Methods. Akdarya reservoir is located at 390995'N (north latitude) and 0660382'E (east longitude), 485 m above sea level, on the Akdarya River of Samarkand Viloyat of Ishtikhon district, and has been in operation since 1989. It is fed